

tové války. Protože se její autor dlouhodobě zabývá zahraniční politikou Svatého stolce ve 20. století, text reflektuje vztah zmíněných církevních hodnostářů k velmocem a jejich představitelům, diplomatickou, politickou, mírovou a charitativní činnost, změny v římské kurii i osobnosti samotných pontifiků v dobovém politicko-náboženském kontextu doby. Text tak do určité míry představuje polemiku s názorem, že Svatý stolec zůstal v době světových konfliktů 20. století pasivní, kdy současně ukazuje, že postoje obou pontifiků byly do značné míry podobné (snahy zabránit válce, volání po míru, návrhy mírových nót atd.).¹ Komparace, jejímž cílem není primárně *objevení* nových faktů či zjištění, ale především systematizace přístupů zmíněných papežů ke světovému konfliktu, vychází z vydaných pramenů a početné literatury, především anglické a italské provenience.

Pro oba papeže představoval postoj k válečnému konfliktu jeden z prvních a nejtěžších úkolů jejich pontifikátu. Benedikt XV. totiž stanul v čele katolické církve na počátku září 1914, měsíc po vypuknutí první světové války, kdy již byla válečná mašinerie v plném proudu, a Pius XII. na počátku března 1939, šest měsíců před jejím vypuknutím, kdy probíhala intenzivní diplomatická rokování.

Předchůdce Benedikta XV., Pius X., zemřel dne 20. srpna 1914, tři týdny po vypuknutí první světové války. Shodou okolností se jednalo o den, kdy německé jednotky obsadily Brusel.² Nový papež vzešel z desátého kola konkláve, jež dosáhlo své shody odpoledne 3. září, kdy devětapadesátiletý boloňský arcibiskup a kardinál Giacomo Paolo Giovanni Giambattista della Chiesa obdržel třicet osm z celkového počtu padesáti sedmi hlasů. Jako nový papež přijal jméno Benedikt (XV.).³

Giacomo della Chiesa měl za sebou jak diplomatickou a kuriální, tak pastorační zkušenost. Po získání doktorátů z teologie a kanonického práva a úspěšném uzavření studia na Papežské diplomatické akademii v Římě působil jako sekretář apoštolského nuncia v Madridu Mariana Rampolly del Tindaro a po jeho jmenování státním sekretářem v roce 1887 pracoval ve státním sekretariátu jako minutant a pečoval o kostel sv. Eustacha v centru Říma. Při Piově tažení proti modernismu, jenž vrhl stín i na něj samotného pro jeho údajný liberalismus, odešel nedobrovolně na počátku 20. století z římské kurie a v roce 1907 byl přeložen na arcibiskupský stolec v Bologni; v květnu 1914 byl kreován kardinálem.

¹ Zpochybňování významu Pia XII., resp. diskreditace samotné církve, bylo systematicky vyslovováno již od konce druhé světové války, zejména prostřednictvím sovětské komunistické ideologie. Příčinou byl pravděpodobně Piův antikomunismus i mocenské ambice východního bloku v době nastupující studené války. V nedávné době přispěla k dehonestaci katolické církve za druhé světové války kniha britského historika Johna Cornwella *Hitlerův papež* (anglicky 1999, česky 2008), která sdílela závěry o papežově antisemitismu i jeho sympatiích k nacismu. Na to reagovaly texty církevních historiků M. Marchione *Pope Pius XII*, D. G. Dalina *The Myth of Hitler's Pope*, H. Wolfa *Pope and Devil*, G. Besiera *Svatý stolec a Hitlerovo Německo*, které se snažily toto černobílé vidění Svatého stolce uvést na vyváženější rovinu.

² *L'Osservatore Romano*, 21. 8. 1914; GURRIERO, Elio – ZAMBARBIERI, Annibale. *La Chiesa e la società industriale (1878–1922)*. I. Milano, 1990, s. 155.

³ ZIZOLA, Giancarlo. *Il conclave. L'elezione papale da San Pietro a Giovanni Paolo II*. Roma, 2005, s. 189–190; AGOSTINI, Cesare De. *Segregati da Dio. Tutti i conclavi del '900*. Asti, 2002, s. 298–300; BURKLE-YOUNG, Francis A. *Papal elections in the Age of Transition, 1878–1922*. Oxford, 2000, s. 108–119.

Pius XI. zemřel v únoru 1939. Dvanáct dní po jeho pohřbu se sešlo shromáždění kardinálů, jež ve třetím kole konkláve zvolilo dne 2. března 1939 novou hlavou katolické církve dosavadního státního sekretáře Eugenia Giuseppa Giovannioho Pacelliho, který jako papež přijal jméno Pius (XII.).⁴

Eugenio Pacelli měl za sebou dlouholetou diplomatickou službu, kterou rozvíjel v letech 1917 – 1930 především jako apoštolský nuncius v Mnichově a později v Berlíně, i kuriální zkušenost z činnosti v římské kurii. Jako významný diplomat a církevní právník, jehož vliv brzy převyšoval prostor střední Evropy, se zasloužil o podepsání konkordátů nejen s Bavorskem, Bádenskem, Pruskem a Říší, ale rovněž s Itálií a dalšími evropskými zeměmi. V době jeho působení ve střední Evropě se německá nunciatura stala místem četných tajných vatikánsko-sovětských schůzek předních politických a církevních představitelů.⁵

Můžeme shodně prohlásit, že růst napětí v mezinárodních vztazích nesouvisel přímo s pontifikáty papežů Benedikta XV. a Pia XII., ale již s obdobím jejich předchůdců, kdy mnohé konflikty proběhly, např. rusko-japonská válka 1904–1905, marocká krize 1905–1906, bosenská krize 1908, tripolské války 1911–1912, balkánské války 1912–1913 či smluvní systém dohod (Trojspolek *vs.* Trojdohoda), který v podstatě předjímal budoucí střet, pro období před první světovou válkou a habešská válka 1935–1936 a španělská občanská válka 1936–1939 před druhou světovou válkou.

Podobně v obou případech, a to jak v 10., tak ve 30. letech 20. století, zesílily nacionalistické i antisemitské tendence v Německu, Rakousku, Francii, Velké Británii, Itálii i v dalších zemích, jež někdy – při odporu k monoteistickým náboženstvím obecně – rezonovaly i v protiklerikálních a protipapežských útocích.⁶

Byl to zejména Pius XII., který se válce pokusil předejít organizací konference pěti států Evropy za účasti Velké Británie, Itálie, Francie, Polska a Německa, plánované na květen 1939. Ta se měla zabývat diplomatickým rokováním představitelů zmíněných zemí s důrazem na tzv. polskou otázkou. Paradoxně z ní sešlo zejména pro odpor Velké Británie, ačkoliv katolické kruhy v Polsku včetně apoštolského nuncia ve Varšavě Filippa Cortesiho byly údajně vatikánskému prostředkování nakloněny. Za konání konference se rovněž přimlouval apoštolský nuncius v Berlíně Cesare Orsenigo, který se na začátku května zmíněného roku setkal s říšským vůdcem Adolfem Hitlerem v alpském Berchtesgadenu.⁷

O tři měsíce později, v srpnu 1939, zmocnil státní sekretář Svatého stolce Luigi Maglione jezuitu a blízkého přítele italského vůdce Pietra Tacchi Venturiho, aby se Benito Mussolini pokusil vahou své autority u Adolfa Hitlera udržet mír, což

⁴ ŠMÍD, Marek. Změny na svatopetrském stolci v předvečer druhé světové války. In *Historica Olomucensia*. Sborník prací historických, 2014, č. 46, s. 189.

⁵ TEUFFENBACH, Alexandra von. Eugenio Pacelli. Pio XII tra storia, politica e fede. Roma, 2008, s. 54–58; WOLF, Hubert. Il Papa e il Diavolo. Il Vaticano e il Terzo Reich. Roma, 2008, s. 37–42.

⁶ GURRIERO – ZAMBARBIERI, La Chiesa e la società industriale, s. 150–151; MARTINA, Giacomo. Storia della Chiesa. Da Lutero ai nostri giorni. IV. Brescia, 2008, s. 135–136.

⁷ KENT, Peter C. A Tale of Two Popes. Pius XI, Pius XII and the Rome-Berlin Axis. In *Journal of Contemporary History*, 1988, roč. 23, č. 4, s. 603–604; KENT, George O. Pope Pius XII and Germany. Some Aspects of German-Vatican Relations 1933–1943. In *The American Historical Review*, 1964, roč. 70, s. 65.

prosazoval rovněž ministr zahraničí fašistické Itálie a Mussoliniho zeť Galeazzo Ciano. V posledním srpnovém týdnu navíc papež Pius XII. naléhal na polskou vládu, aby přistoupila na územní ústupky ve prospěch Německa a přijala mezinárodní dohled nad situací německé menšiny, avšak nacistická Třetí říše již byla připravena bojovat.⁸

Vypuknutí světového konfliktu, resp. světových konfliktů 20. století však nebylo v očích hlav katolické církve pouze výsledkem pnutí v mezinárodních vztazích, ale papežové v nich spatřovali důsledky těžkých provinění, kterých se tehdejší společnost dopustila. Hovořili proto v té souvislosti o nedostatku vzájemné lásky mezi lidmi, pohrdání autoritou představených, nespravedlivých vztazích jednotlivých společenských tříd a honu za pomíjivým blahobytem jako jediným cílem člověka, kdy se z lidského jednání vytratily křesťanské zásady.⁹ Oba papežové byli shodně přesvědčeni, že „*válka je hrozným trestem Božím.*“¹⁰

Co bylo zmíněným pontifikům v probíhajících světových konfliktech společné?

Oba církevní hodnostáři se výrazně angažovali v charitativní oblasti, promýšleli různé mírové plány, které měly vrátit svět do doby před konfliktem, oslovovali věřící po celém světě, ale též vstupovali do politické oblasti, v níž, pokud předběhneme, nebyli úspěšní. Oba sice zůstali neutrální, nikoliv však nestranní; své postoje představitelé neutrální mocnosti dokázali ostatně skrývat jen velmi chabě, snad aby mohli v budoucnu vystupovat jako míroví prostředníci nekompromitovaní spoluprací s žádnou válčící stranou.

Již současníci však tušili, že je Benedikt XV. sympatizantem Rakousko-Uherska a Pius XII. podporovatelem Spojených států amerických. Ačkoliv oba papežové neměli pro válečné operace Německa pochopení, jejich současníci z různých nepřátelých stran jim vytýkali, že právě válečné tažení a mocenské cíle této země podporují.¹¹

Po neúspěchu mírových misí a morálních apelů, které papeže od dalších pokusů neodradily, soustředily hlavy katolické církve, ve spolupráci s mnoha představiteli místních církví a apoštolskými nuncií, všechny síly do nové aktivity. Tehdy usilovaly, aby přispěly v souladu s křesťanskou láskou, lidskou solidaritou a morální povinností k pomoci potřebným, ke zmírnění osudu válečných zajatců a internovaných osob na obou válečných stranách. V duchu této zásady se papežové pustili do rozsáhlé charitativní, respektive humanitární akce ve prospěch pohřešovaných, hladovějících, strádajících civilistů, zraněných vojáků či nemocných osob.

⁸ HESEMANN, Michael. Pio XII. Il papa che si oppose a Hitler. Milano, 2009, s. 193.

⁹ I. okružní list „Ad beatissimi apostolorum principis cathedram arcano“ Jeho Svatosti papeže Benedikta XV. Olomouc, 1914, s. 8–9.

¹⁰ MARCHIONE, Margherita. Il silenzio di Pio XII. Milano, 2002, s. 135.

¹¹ BIFFI, Monica M. Mons. Cesare Orsenigo. Nunzio apostolico in Germania (1930–1946). Milano, 1997, s. 133; TORNIELLI, Andrea. Pio XII. Eugenio Pacelli, un uomo sul trono di Pietro. Milano, 2007, s. 332; COPPA, Frank J. Between Morality and Diplomacy. The Vatican's „Silence“ During the Holocaust. In *Journal of Church and State*, 2008, roč. 50, č. 3, s. 558; POLLARD, John. *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914–1958*. Oxford, 2014, s. 89.

O mír usiloval již první pastýřský list *Ubi primum in beati* papeže Benedikta XV. ze dne 8. září 1914, v němž neváhal prohlásit: „*V tak strašlivém všeobecném chaosu a nebezpečí pocítujeme v hloubi duše povinnost Naší otcovské lásky a Našeho apoštolského úřadu povznést srdce všech věřících křesťanů se vši naléhavostí tam (odkud přichází pomoc), miníme tím ke Kristu (Knížeti míru) a všem mocným (prostředníkům mezi Bohem a člověkem).*“¹²

Odsudek války se následně stal ústřední myšlenkou pontifikátu Benedikta XV. v čase světové války, neboť ta ohrožovala nejen mír, nýbrž rovněž zájmy katolické církve. Pokud se papež po rozpoutání války identifikoval se zájmy habsburské monarchie,¹³ bylo to s ohledem na víru v rychlý průběh lokální války i souznění se střeoevropskou monarchií s více než čtyřiceti sedmi milióny katolíků; porážka Srbska měla ostatně v jeho očích přinést konec války i zbytečného krveprolití.¹⁴

Dne 1. listopadu 1914 zveřejnil papež Benedikt XV. svoji první encykliku *Ad beatissimi apostolorum*, v níž vyzval bojující strany k ukončení bojů.¹⁵ S ohledem na univerzální plán Boží spásy se jasnými, srozumitelnými a tvrdými slovy vyslovil proti nesmyslnému vraždění. Papežova situace byla o to složitější, že se žádný jeho předchůdce v podobné mezinárodní situaci válečného konfliktu globálního charakteru nenacházel.¹⁶

Svá odsouzení války Benedikt XV. opětovně zopakoval ve výzvě představitelům válčících států dne 24. prosince 1914, v den narození *Vládce Míru*. V ní mimo jiné prohlásil: „*Bohužel nebyla Naše křesťanská iniciativa korunována úspěchem. Ale nenecháme se odradit, protože máme v úmyslu i nadále veškerým svým úsilím přispět k ukončení bezpříkladné katastrofy, nebo alespoň ke zmírnění jejích smutných následků.*“¹⁷ O její neúčinnosti svědčí skutečnost, že na papežovu výzvu odpověděly pouze vlády některých válčících zemí, a to Velké Británie, Německa a Rakousko-Uherska, nikoliv většina válečného tábora. Papežovy další mírové iniciativy následovaly, nicméně byly podobně neúspěšné.

Oba pontifikové pozorně sledovali události na západní frontě, klíčového bojiště první i druhé světové války, byť významná byla rovněž východní fronta, a upřímně sympatizovali s katolickým lidem Belgie. Dne 3. listopadu 1914 zaslal papež Benedikt XV. belgickému primasovi list, v němž uvedl: „*Prosím Vaši Eminenci, aby*

¹² GELMI, Josef. Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II. Praha, 1994, s. 256.

¹³ Třebaže rakousko-vatikánské diplomatické styky prošly v období před první světovou válkou poměrně dynamickými změnami, můžeme prohlásit, že habsburská monarchie, kde desítky let fungovala silná provázanost trůnu a oltáře, vnímaná stabilita (tradice, hierarchie, autorita, aristokracie atd.) a v neposlední řadě katolický charakter rakouského mocnářství, jež dával církvi větší pocit bezpečí, byla Svatým stolcem – navzdory zmíněným pokleskům – považována za nejkatoličtější ze všech světových velmocí, s níž jí navíc spojovala pevná historická pouta.

¹⁴ ZIVOJINOVIC, Dragan. The Vatican, Woodrow Wilson, and the Dissolution of the Hapsburg Monarchy 1914–1918. In *East European Quarterly*, 1969, roč. 3, č. 1, s. 35.

¹⁵ *L'Osservatore Romano*, 18. 11. 1914; LORA, Erminio – SIMIONATI, Rita (eds.). *Enchiridion delle encicliche, IV (1903–1922)*. Bologna, 1999, s. 464–495; *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus VI, volumen VI, Roma 1914*, s. 565–582. Do češtiny encykliku přeložil Karel Doštal-Lutinov, podrobněji: I. okružní list.

¹⁶ SCOTTÀ, Antonio. *Papa Benedetto XV. La chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922)*. Roma, 2009, s. 39.

¹⁷ Tamtéž, s. 44.

mně dovolila připojit se v duchu k bolesti a lítosti, kterou pohled na tolik strastí a bolestí, snášených Vaší vznešenou a drahou vlastí, působí mému srdci Pastýře a Otce.“¹⁸ Svatý stolec projevoval v době války vůči Belgii značné porozumění, přičemž se osvobození země, včetně její plné nezávislosti, stalo předním bodem každého případného mírového návrhu, s nímž papež na mezinárodní scéně vystupoval.¹⁹

Podobné sympatie existovaly rovněž v době následujícího světového konfliktu. V květnu 1940, po přepadení tří neutrálních zemí Belgie, Nizozemí a Lucemburska, odeslal papež Pius XII. panovníkům Nizozemí, Belgie a Lucemburska soustrastné telegramy, v nichž jim vyslovil svoji účast na jejich lidských obětech a ujistil je o své morální podpoře. Kompletní znění telegramů bylo následně zveřejněno na stránkách vatikánského listu *L'Osservatore Romano* dne 12. května.²⁰

Německo proti papežovým telegramům do západní Evropy jako jednostranným aktům ze strany Svatého stolce protestovalo a obviňovalo jej z vměšování se do jejich vnitřních politických záležitostí v době vážné krize, neboť je chápalo jako veřejné potvrzení viny. Proti tomuto kroku následně protestovaly Londýn a Paříž, které naopak v papežových telegramech postrádaly jednoznačné odsouzení německé agrese.²¹

Po neúspěchu mírových misí z let 1914 – 1915 soustředil papež Benedikt XV. své síly ke zmírnění osudu zajatých a internovaných vojáků na obou válečných stranách a na rozsáhlou charitativní, respektive humanitární činnost ve prospěch hladovějících občanů, zajatých civilistů, zraněných vojáků či nemocných osob, z nichž mnohé umístil do švýcarských sanatorií či vrátil do jejich původní vlasti, např. přispěl k výměně vojáků neschopných vojenské služby mezi Itálií a Rakouskem v roce 1916 či tuberkulózou nakažených italských zajatců v roce 1918.²²

Iniciativy Svatého stolce v obou světových válkách bývají některými církevními historiky srovnávány s podobnými projekty Mezinárodního červeného kříže, který se ve válečných časech stal jak spolupracovníkem, tak do značné míry konkurentem vatikánských aktivit. Činnost římské kurie byla o to cennější, že se osudu civilistů v nepřátelské internaci nevěnoval žádný článek mezinárodního práva, s výjimkou několika vágních formulací Haagských úmluv z roku 1907.²³

¹⁸ MOTYČKA, Jaroslav. Římští klerikálové za světové války a po válce. Dokumenty a fakta. Praha, 1923, s. 34.

¹⁹ Tamtéž, s. 98.

²⁰ CASULA, Carlo Felice. Domenico Tardini (1888–1961). *L'Azione della Santa Sede nella crisi fra le due guerre*. Roma, 1989, s. 163; COPPA, Frank J. *The Papal Response to Nazi and Fascist Anti-Semitism. From Pius XI to Pius XII*. In ZIMMERMANN, Joshua D. *The Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule 1922–1945*. Cambridge, 2005, s. 277.

²¹ MACGREGOR, Knox. *Mussolini Unleashed, 1939–1941. Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War*. Cambridge, 1982, s. 101.

²² Archivio Apostolico Vaticano, fond Segreteria di Stato, Guerra (1914–1918) a Prigionieri di Guerra (1915–1918); SCOTTÀ, Papa Benedetto XV, s. 97–113; MORITZ, Verena. *The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915. The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire*. In *Contemporary Austrian Studies*, 2014, roč. 23, s. 233–248; BUFFETTI, Luigi. *Il Vaticano e la guerra. Iniziative diplomatiche umanitarie di indole generale del S. Padre Benedetto XV*. Roma, 1921.

²³ POLLARD, John F. *Il papa sconosciuto. Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace*. Milano, 2001, s. 132.

Ačkoliv vstup Itálie do války na straně Trojdohody v květnu 1915 situaci Svatého stolce i u něj akreditovaných diplomatů mimořádně zkomplikoval, papež Benedikt XV. nadále věřil v možnost udržení Itálie mimo válečné operace či v její brzké vystoupení z konfliktu. Zástupci těch států, které se nacházely ve válečném stavu s Itálií, museli opustit Řím a přesunout se do Bernu v neutrálním Švýcarsku. V srpnu 1915 italská vláda obsadila Benátský palác, v němž sídlili vyslanci Německa a Rakousko-Uherska u Svatého stolce, a pod záminkou bombardování měst a jiných zvěrstev ze strany Ústředních mocností jej zkonfiskovala. Svatý stolec se následně připojil ke stížnostem rakousko-uherské a německé vlády z porušení mezinárodního práva.²⁴

Pokud sílily ve Vatikánu na jaře 1915 obavy, že se po vstupu Itálie do války bude muset do Švýcarska přesunout i Svatý otec, rakouský vyslanec Johann von Schönburg-Hartenstein považoval tyto spekulace za nepravděpodobné.²⁵ Současně papeže zaměstnávala obava z odpovědi na otázku, co se stane s papežstvím v případě porážky Itálie. Jak v první, tak ve druhé válce se objevovaly spekulace, a to především tisku, že by mohl papež neklidný Apeninský poloostrov opustit a uchýlit se do bezpečí mimo válečný konflikt, např. ve Spojených státech amerických, v Portugalsku, ve Švýcarsku či v některé ze zemí Jižní Ameriky. Nechme však spekulace stranou, neboť Benedikt XV. i Pius XII. ve Věčném městě zůstali.²⁶

Historie se do značné míry opakovala, takže na Svatý stolec měly pochopitelně značný dopad i důsledky vstupu Itálie do války a vyhlášení válečného stavu na jaře 1940. Jeho listy a telegramy byly sledovány, telefony odposlouchávány, list *L'Osservatore Romano* donucen upustit od dřívějších subjektivních komentářů dění. Dodávky elektřiny, plynu a vody se staly zcela závislé na vůli fašistického státu, přičemž papež dokonce od fašistů čelil výhrůzkám fyzické likvidace.²⁷

Komplikace nastaly rovněž s diplomaty akreditovanými u Svatého stolce, s jejichž zeměmi vedla Itálie válku. Ti byli v červnu 1940 vyzváni, aby nepřátelskou zemi buď opustili, nebo se uchýlili na území suverénního městského státu Vatikán, což mnozí z nich skutečně učinili. Dočasný azyl tak našli v klášteře svaté Marty uvnitř Vatikánu. Spojené státy americké je následovaly po vstupu do druhé světové války na přelomu let 1941/1942.²⁸

Rovněž komunikace nejmenšího státu světa musela být mimořádně opatrná a probíhat spíše v osobní rovině, protože za druhé světové války zachytily italské výzvědné služby přibližně osm tisíc depeší, navíc pronikly i do šifrovacího oddělení státního sekretariátu, kde získaly placené informátory. Na druhé straně

²⁴ SCOTTÀ, Papa Benedetto XV, s. 153, 157.

²⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, fond Politische Archive XI, Karton 253, Schönburg-Hartenstein 4. 5. 1915, resp. Pállfy 20. 8. 1915; BESIÉ, Gerhard. Svatý stolec a Hitlerovo Německo. Brno, 2008, s. 23; SQUICCIARINI, Donato. Die Apostolischen Nuntien in Wien. Vatikan, 2000, s. 294.

²⁶ SPINOSA, Antonio. Pio XII. Un papa nelle tenebre. Milano, 1992, s. 240.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ CHADWICK, Owen. Britain and the Vatican during the Second World War. Cambridge – New York – Sidney, 1986, s. 117–118, 126, 152; TITTMANN, Harold H. Inside the Vatican of Pius XII. The Memoir of an American Diplomat During World War II. New York, 2004, s. 19, 48.

byl Svatý stolec prostřednictvím kněží, biskupů, nunciů, vyslanců, věřících či sympatizantů poměrně solidně informován o dění v téměř celém světě a těchto informací dokázal využít.²⁹

Jisté paralely se nabízejí především ke kritikám konfliktu jako nesmyslné, hrozné a brutální zkušenosti násilí. Papež Pius XII. odsoudil válku rozsáhlou encyklikou *Temnota nad zemí* v říjnu 1939. V ní římský pontifik vyjádřil bolest nad probíhajícími událostmi v Polsku, soucit s jeho obyvateli, obavy z pokračování i jistou naději do budoucna. Současně varoval před absolutními státními autoritami, které popírají jednotu lidského pokolení (rasismus) a zbožšťují stát (totalita), což v daném okamžiku znamenalo jak odsouzení nacistického Německa, tak komunistického Sovětského svazu, dvou zemí, které se podílely na nedávné likvidaci Polska.³⁰

Za obou válek Vatikán s ohledem na zničené, trpící a hladovějící diecéze finančně strádal, byť pravda, za druhé světové války toto strádání z velké části sanoval americký prezident Franklin Delano Roosevelt z tajného fondu.³¹

Co se týká mírových plánů, výraznou podobností a jistou červenou nití obou konfliktů bylo angažování Eugenia Pacelliho, a to v době první světové války jako diplomata a apoštolského nuncia v Mnichově a v době druhé světové války v roli papeže Pia XII. Právě s ním jsou tak spojovány mírové iniciativy, ať se již jednalo o požadavky vůči Srbsku na podzim 1914, prostředkovatelské mise uher-ských ordinářů v zimě 1914/1915 či mírové nóty z léta 1917.³²

Benediktův nejznámější návrh pochází ze srpna 1917 a představuje osm bodů, Piův z června 1940 a zahrnuje pět bodů. První mírový plán z roku 1917 představil osm zásad, podle nichž měly být 1. nastoleny mravní, nikoliv fyzické síly práva, 2. omezeny závody ve zbrojení, jež se mělo nadále zaměřovat na udržování veřejného pořádku státu, 3. nahrazeny armády arbitrážními institucemi, 4. zaručeny svobody moří, 5. prominuty vzájemné náhrady za způsobené škody s možností některých výjimek, 6. vráceny obsazené země a poskytnuta jim úplná nezávislost (např. Belgie), 7. posuzovány případné územní otázky v duchu smířlivosti s ohledem na přání národů a 8. přezkoumány národnostní otázky některých zemí, např. Polska či Arménie.³³ Jinými slovy, Svatý stolec usiloval především o zachování *statu quo ante bellum*. Žádná z vlád válčících velmocí se pro podporu papežské iniciativy otevřeně nevyjádřila, snad aby se případně nekompromitovala s římskou mocí.

Druhý mírový plán z června 1940, jímž Pius XII. krátce po kapitulaci Francie vyzval britskou, německou a italskou vládu k zahájení mírových rozhovorů, se pokoušel 1. zajistit právo na existenci a nezávislost všech národů, 2. osvobodit

²⁹ CORNWELL, John. Hitlerův papež. Praha, 2008, s. 212; POLLARD, The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914–1958, s. 86; SPINOSA, Pio XII, s. 273.

³⁰ L'Osservatore Romano, 20. 10. 1939; LORA, Erminio – SIMIONATI, Rita (eds.). Enchiridion delle Encicliche, VI (1939–1958). Bologna, 2002, s. 10–81.

³¹ FRIEDLÄNDER, Saul. Pius XII. a třetí říše. Praha, 1967, s. 69; GALLAGHER, Charles R. Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII. New Haven – London, 2008, s. 111.

³² SCOTTÀ, Papa Benedetto XV, s. 65–66.

³³ CALIARI, Gian Pietro. La pace positiva di Benedetto XV. In Pace, diritti dell'uomo, diritti dei popoli, 1998, roč. 2, s. 39–41.

národy od nutnosti nesmyslného zbrojení, 3. rekonstruovat a vytvořit efektivní mezinárodní orgány, které by *pracovaly* účinněji než ty předchozí, 4. uznat práva národnostních menšin a 5. uznat závaznost Božího práva nad všemi lidskými zákony a smlouvami.³⁴ V obou konfliktech papežové jednali ve prospěch potřebných skrytě, bez velkých frází a gest, a v obou konfliktech otevřeně neodsoudili násilí agresora. V obou mírových projektech byli od představitelů obou nepřátelských táborů odmítnuti jako stoupenci druhé strany, podobně jako dříve odsuzování pro sympatie s Německem.

Co oba papeže v době světových konfliktů odlišovalo?

Situace, v níž se papežství, resp. Svatý stolec, v létě 1939 nacházelo, se však značně lišila od jeho pozice na počátku první světové války o čtvrt století dříve, v létě 1914. Pius XII. byl v *diplomaticky* silnější pozici než Benedikt XV., jež pontifikát jeho předchůdce Pia X. přivedl do mezinárodní izolace. Zatímco Svatý stolec tehdy udržoval diplomatické styky se čtrnácti státy světa, Pius XII. vytvořil rozsáhlou síť diplomatických styků, které sám jako státní sekretář svými četnými zahraničními cestami ve 30. letech rozvíjel. Tehdy osobně navštívil Argentinu (1934), Francii (1935 a 1937), Spojené státy americké (1936) a Maďarsko (1938) a navázal těsné vazby s jejich církevními a politickými představiteli.

Navíc ve 20. a 30. letech uzavřel Svatý stolec deset konkordátů, dvacet jedna mezinárodních ujednání a osm konvencí. O izolaci papežství tak nemohlo být ani řeči, poněvadž Vatikán udržoval na prahu světového konfliktu v roce 1939 diplomatické styky téměř se všemi významnými velmocemi světa s výjimkou Sovětského svazu, Spojených států amerických a Japonska.³⁵ Hodně investoval i do komunikační sítě, především do vysílání Vatikánského rozhlasu, který umožňoval přímo oslovovat desítky miliónů posluchačů v Evropě.

Když se stal Benedikt XV. v září 1914 papežem, znal jej málokdo, když se stal Pius XII. o dvacet pět let později hlavou katolické církve, měl za sebou dlouhé působení na pozici vatikánského diplomata v Německu i téměř desetiletou činnost ve funkci státního sekretáře Svatého stolce, tedy dlouholetou aktivitu v římské kurii.

Pius XII. nebyl svými mírovými plány nepřitelem amerického prezidenta jako Benedikt XV., ale naopak jeho velmi dobrým přítelem, čehož dokázal využít ve prospěch katolické církve. V češtině vydaná korespondence obou mužů pod názvem *Poselství míru*³⁶ je toho jednoznačným důkazem. Pro styk s USA bylo skvělou devizou, že římský pontifik Severní a Jižní Ameriku před válkou několikrát navštívil a osobně se v roce 1936 se zmíněným prezidentem Franklinem Delana Rooseveltem setkal, takže pro Pia XII. – na rozdíl od jeho předchůdců – nebyly

³⁴ BLET, Pierre. Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů. Olomouc, 2001, s. 44, 63; CHENAUX, Philippe. Pio XII. Diplomatico e pastore. Milano, 2004, s. 227.

³⁵ O'MALLEY, John W. A History of the Popes. From Peter to the Present. New York – Toronto, 2010, s. 283; POLLARD, John F. Money and the Rise of the Modern Papacy. Financing the Vatican, 1850–1950. Cambridge, 2005, s. 183–185.

³⁶ ČULÍK, Jan (ed.). Poselství míru. Válečná korespondence presidenta Roosevelta a papeže Pia XII. Praha, 1948.

Spojené státy podezřelou, nečitelnou a podceňovanou zemí s nepřátelsky zaujatým vedením.

Zatímco papež Benedikt XV. usiloval během první světové války o návrat poměrů bezprostředně před její začátek, tzv. *status quo ante bellum*, Pius XII. vítal spíše obnovení poměrů v Evropě v podobě před anšlusem Rakouska v březnu 1938, nikoliv jen před napadením Polska v září o rok později. Poněvadž byla vatikánská válečná diplomacie založena na *odčinění* zahraniční agrese nacistické Třetí říše, uvažovala od počátku o obnovení katolického Rakouska, Československa, Polska, Francie a Belgie, tedy států, které byly poraženy a podrobeny mezi prvními.³⁷

Rovněž profesně i povahově byly osobnosti obou papežů zcela odlišné. Benedikt XV. měl za sebou zejména pastorační minulost, kdy sedm let zastával post boloňského arcibiskupa, Pius XII. pouze diplomatickou. Zatímco Benedikt byl náladovým, netrpělivým a soucitným mužem, Pius byl chladný, odměřený a uzavřený člověk. Jejich pontifikáty však sledovaly stejný cíl – uzavřít mír a pomoci trpícím na obou stranách pomyslné válečné barikády.³⁸

Ukázali jsme na aktivitu Svatého stolce a jejího nejvyššího představitele papeže v době obou světových válek, která se týkala diplomatické, politické, mírové a charitativní činnosti. Vnímali jsme ji jako činnost, jež ve všech aspektech směřovala proti válce jako nepřijatelnému zlu širokého společenského dopadu, jíž označovala za sebevraždu civilizované Evropy.

Ačkoliv byly osobnosti obou pontifiků, Benedikta XV. i Pia XII., odlišné, sledovali papežové ve vypjatých časech stejný cíl, kterým byl požadavek míru na základě solidarity s umírajícími, zraněnými a trpícími, a byli pro něj ochotni postoupit jakékoliv riziko či kompromitaci. Obě války rovněž narušily jednotu katolické církve, avšak vahou svých osobností zabránili oba papežové jejímu rozdělení. Válka církev nezničila, naopak z ní vyšla posílena s novou autoritou k novým úkolům.

Jsme současně přesvědčeni, že válečná zkušenost globálního konfliktu přiměla papeže opustit evropocentrická paradigmata katolické církve. Církev se postupně internacionalizovala, jak je patrné z národností příslušnosti nových kardinálů i složení konkláve po obou konfliktech. Válečné události bezpochyby probudily světové katolíky k novému životu a vrátily jim ztracené sebevědomí, jak je patrné již ve 20. letech v Německu či Spojených státech amerických a opět v 50. letech v západní Evropě, např. při evropské integraci.

Seznam použitých pramenů a literatury:

Archivy:

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, fond Politische Archive XI

Archivio Apostolico Vaticano, fond Segreteria di Stato, Guerra (1914–1918); Prigionieri di Guerra (1915–1918)

³⁷ POLLARD, *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914–1958*, s. 88.

³⁸ ŠMÍD, Marek. *Vatikan a české země v letech 1914–1918*. Brno, 2020, s. 33.

Dobová tlač:

L'Osservatore Romano 1914; 1939

Publikované prameny:

Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale, annus VI, volumen VI, Roma 1914.

ČULÍK, Jan (ed.). Poselství míru. Válečná korespondence presidenta Roosevelta a papeže Pia XII. Praha, 1948.

LORA, Erminio – SIMIONATI, Rita (eds.). Enchiridion delle Encicliche, VI (1939–1958). Bologna, 2002.

Monografie a sborníky jako celek:

AGOSTINI, Cesare De. Segregati da Dio. Tutti i conclavi del '900. Asti, 2002.

BLET, Pierre. Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů. Olomouc, 2001.

BESIER, Gerhard. Svatý stolec a Hitlerovo Německo. Brno, 2008.

BIFFI, Monica M. Mons. Cesare Orsenigo. Nunzio apostolico in Germania (1930–1946). Milano, 1997.

BUFFETTI, Luigi. Il Vaticano e la guerra. Iniziative diplomatiche umanitarie di indole generale del S. Padre Benedetto XV. Roma, 1921.

BURKLE-YOUNG, Francis A. Papal elections in the Age of Transition, 1878–1922. Oxford, 2000.

CASULA, Carlo Felice. Domenico Tardini (1888–1961). L'Azione della Santa Sede nella crisi fra le due guerre. Roma, 1989.

CORNWELL, John. Hitlerův papež. Praha, 2008.

CHADWICK, Owen. Britain and the Vatican during the Second World War. Cambridge – New York – Sidney, 1986.

CHENAUX, Philippe. Pio XII. Diplomatico e pastore. Milano, 2004.

FRIEDLÄNDER, Saul. Pius XII. a třetí říše. Praha, 1967.

GALLAGHER, Charles R. Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII. New Haven – London, 2008.

GELMI, Josef. Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II. Praha, 1994.

GURRIERO, Elio – ZAMBARBIERI, Annibale. La Chiesa e la società industriale (1878–1922). I. Milano, 1990.

HESEMANN, Michael. Pio XII. Il papa che si oppose a Hitler. Milano, 2009.

LORA, Erminio – SIMIONATI, Rita (eds.). Enchiridion delle encicliche, IV (1903–1922). Bologna, 1999.

MACGREGOR, Knox. Mussolini Unleashed, 1939–1941. Politics and Strategy in Fascist Italy's Last War. Cambridge, 1982
MARCHIONE, Margherita. Il silenzio di Pio XII. Milano, 2002.

MARTINA, Giacomo. Storia della Chiesa. Da Lutero ai nostri giorni. IV. Brescia, 2008.

MOTYČKA, Jaroslav. Římští klerikálové za světové války a po válce. Dokumenty a fakta. Praha, 1923.

O'MALLEY, John W. A History of the Popes. From Peter to the Present. New York – Toronto, 2010.

POLLARD, John. The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914–1958. Oxford, 2014.

POLLARD, John F. Il papa sconosciuto. Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace. Milano, 2001.

- POLLARD, John F. Money and the Rise of the Modern Papacy. Financing the Vatican, 1850–1950. Cambridge, 2005.
- SCOTTÀ, Antonio. Papa Benedetto XV. La chiesa, la grande guerra, la pace (1914–1922). Roma, 2009.
- SPINOSA, Antonio. Pio XII. Un papa nelle tenebre. Milano, 1992.
- SQUICCIARINI, Donato. Die Apostolischen Nuntien in Wien. Vatikan, 2000.
- ŠMÍD, Marek. Vatikán a české země v letech 1914–1918. Brno, 2020.
- TEUFFENBACH, Alexandra von. Eugenio Pacelli. Pio XII tra storia, politica e fede. Roma, 2008.
- TITTMANN, Harold H. Inside the Vatican of Pius XII. The Memoir of an American Diplomat During World War II. New York, 2004.
- TORNIELLI, Andrea. Pio XII. Eugenio Pacelli, un uomo sul trono di Pietro. Milano, 2007.
- WOLF, Hubert. Il Papa e il Diavolo. Il Vaticano e il Terzo Reich. Roma, 2008.
- ZIZOLA, Giancarlo. Il conclave. L'elezione papale da San Pietro a Giovanni Paolo II. Roma, 2005.

Studie a články v časopisech a sbornících, kapitoly v kolektivních monografiích:

- CALIARI, Gian Pietro. La pace positiva di Benedetto XV. In Pace, diritti dell'uomo, diritti dei popoli, 1998, roč. 2.
- COPPA, Frank J. Between Morality and Diplomacy. The Vatican's „Silence“ During the Holocaust. In Journal of Church and State, 2008, roč. 50, č. 3.
- COPPA, Frank J. The Papal Response to Nazi and Fascist Anti-Semitism. From Pius XI to Pius XII. In ZIMMERMANN, Joshua D. The Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule 1922–1945. Cambridge, 2005.
- KENT, Peter C. A Tale of Two Popes. Pius XI, Pius XII and the Rome-Berlin Axis. In Journal of Contemporary History, 1988, roč. 23, č. 4.
- KENT, George O. Pope Pius XII and Germany. Some Aspects of German-Vatican Relations 1933–1943. In The American Historical Review, 1964, roč. 70, s. 65.
- MORITZ, Verena. The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915. The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire. In Contemporary Austrian Studies, 2014, roč. 23.
- ŠMÍD, Marek. Změny na svatopetrském stolci v předvečer druhé světové války. In Historica Olomucensia. Sborník prací historických, 2014, č. 46.
- ZIVOJINOVIC, Dragan. The Vatican, Woodrow Wilson, and the Dissolution of the Hapsburg Monarchy 1914–1918. In East European Quarterly, 1969, roč. 3, č. 1.

Počet slov: 5442

Počet znakov (vrátane medzier): 36 554